

Таким чином, ми бачимо, що, незважаючи на популяризацію відпочинку у санаторно-курортних закладах і зростаючу необхідність у такого роду відпочинку і оздоровлення, з кожним роком число санаторно-курортних підприємств у нашій державі зменшується. Безумовно, ця тенденція негативно позначається на санаторно-курортній галузі і вимагає негайного втручання зі сторони держави.

Висновки. Таким чином, враховуючи рівень розвитку матеріально-технічної бази та забезпеченість населення рекреаційними установами, а також на основі проведення оцінки природно-рекреаційного потенціалу, необхідно розробити комплекс заходів, основними з яких є наступні:

1. Підвищення ефективності державного регулювання діяльності курортно-рекреаційної системи, що включає в себе: – розробку законів про охорону природних лікувальних ресурсів, навколишнього середовища, курортно-рекреаційних територій і створення ефективних механізмів їх виконання; розроблення нормативно-правових актів, покликаних забезпечити реалізацію соціальної політики в плані доступності для громадян санаторно-курортного лікування і оздоровчого відпочинку; удосконалення податкового законодавства в санаторно-курортній сфері та інше;
2. Створення, розвиток, розширення, реконструкція, перепрофілювання рекреаційних установ.
3. Впровадження нових форм рекреаційного обслуговування, що включає в себе розширення спектру рекреаційних та супутніх послуг, а також підвищення рівня сервісу і комфортності.
4. Розвиток інфраструктури рекреації, що полягає у підвищенні рівня матеріально-технічної оснащеності підприємств.
5. Забезпечення рекреаційних установ кваліфікованими фахівцями.
6. Розвиток інформаційно-рекламної та маркетингової діяльності.

Таким чином, оптимальний розвиток санаторно-курортної справи в Україні може бути забезпечено тільки за умови підтримання рівноваги між збереженням природних ресурсів, економічними ресурсами та соціальними потребами.

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. / В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2003. – 300 с.

3. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К. : Знання, 2011. – 334 с.
4. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – [3-є вид., перероб. та доповн.]. – К. : Альтпрес, 2006. – 436 с.
5. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону) : навч. посіб. / Ф.Ф. Мазур. – К. : Центр учб. літ-ри, 2005. – 96 с.
6. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу : навч. посіб. / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – К. : Центр учб. літ-ри, 2004. – 272 с.
7. Стафійчук В.І. Рекреологія : навч. посіб. / В.І. Стафійчук. – К. : Альтпрес, 2006. – 264 с.
8. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т.І. Ткаченко. – [2-е вид., випр. та доповн.]. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
9. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії : навч. посіб. / Н.В. Чорненька. – К. : Атіка, 2006. – 264 с.

Новикова В.І., Пустовойт А.С.

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ПРИРОДНО-ЛІКУВАЛЬНІ РЕСУРСИ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Важливою складовою санаторно-курортного комплексу є її лікувально-ресурсна база, в першу чергу – природні лікувальні ресурси. Саме вони визначають спеціалізацію курортів. Тому **метою статті** було виявити та схарактеризувати ресурсно-лікувальний потенціал України природного походження.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Значна увага ресурсній складовій санаторно-курортної сфери приділяється в публікаціях таких науковців, як Бейдик О.О., Зорін І.В., Квартальнов В.А., Любіцева О.О., Новикова В.І., Смаль І.В., Сокол Т.Г., Стафійчук В.І., Фоменко Н.В., Чорненька Н.В. та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою санаторно-курортної діяльності є курорти, які на нашу думку, мають таку функціональну структуру (рис. 1).

Рис. 1. Функціональна структура курорту (В.І. Новикова, 2011) [5]

На базі трьох основних природних лікувальних чинників розрізняють три типи курортів: бальнеологічні, грязьові та кліматичні. На бальнеологічних курортах головним лікувальним чинником є мінеральні води, що можуть використовуватись для внутрішнього прийому (пиття) та зовнішнього застосування у вигляді ванн, душів, зрошувань, купань. Грязьові курорти знаходяться поблизу родовищ лікувальних грязей (пелоідів). Серед кліматичних курортів виділяють гірські, приморські, лісові та степові на рівнинах, кожному з яких притаманні унікальні комбінації клімато-погодних характеристик, що забезпечують лікувальний ефект. Поряд з основними виділяються змішані курорти, на яких одночасно використовується кілька природних лікувальних ресурсів (рис. 2).

Більшість курортів використовує два і більше курортних факторів, які є в наявності, адже важливим принципом санаторно-курортного лікування є комплексний підхід. Під комплексним підходом (комплексністю) розуміють використання різних природних лікувальних факторів у поєднанні з дієтотерапією, фізіотерапевтичними процедурами, ліками та іншими лікувальними засобами й методами. При цьому важливим є природність лікувальної дії, природні фактори, які в процесі еволюції справляли постійний вплив на людину.

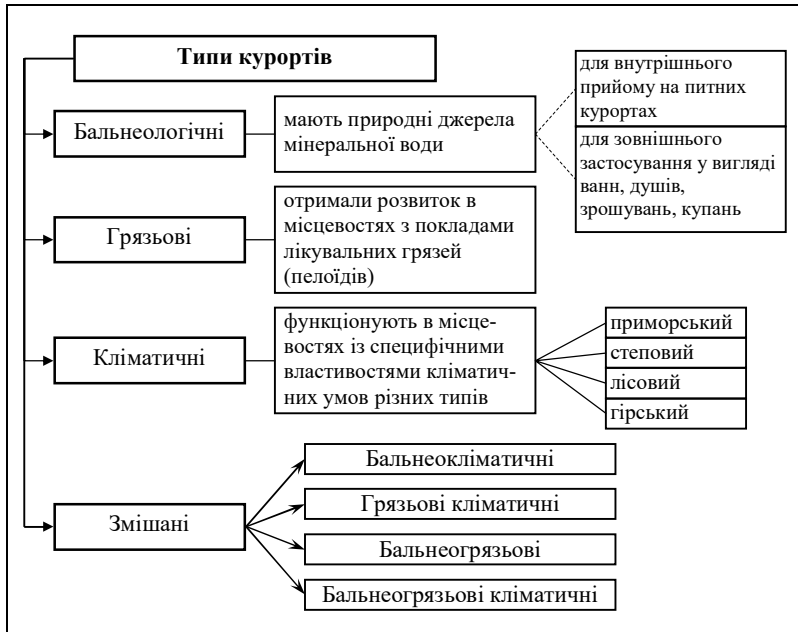

Рис. 2. Типи курортів (В.І. Новикова, 2011)

Курорти поділяються і залежно від значимості та важливості (характеру) природних лікувальних ресурсів на курорти державного та місцевого значення [1]. Якщо до курортів місцевого значення належать природні території, що мають загальнопоширені природні лікувальні ресурси, то до курортів державного значення – особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси. Існують ще курорти з невизначеним статусом.

Завдяки географічному положенню, геологічній будові і гідрогеологічним умовам Україна традиційно має всі види курортів: бальнеологічні, грязьові, кліматичні, змішані.

Науково-популярне видання «Курорти та санаторії України» [3], що найбільш повно відображає сучасний стан санаторно-курортної сфери в Україні, пропонує таку класифікацію основних курортів держави (табл. 1).

Таблиця 1

Основні курорти по регіонах України [3]

Регіон	Курорт	Класифікація курорту
Автономна Республіка Крим	Алушта	Кліматичний
	Євпаторія	Кліматичний бальнеогрязьовий
	Саки	Кліматичний бальнеогрязьовий
	Феодосія	Кліматичний бальнеогрязьовий
	Велика Ялта: Гурзуф, Ялта, Місхор, Кореїз, Гаспра, Алушка, Симеїз, Форос	Кліматичний
Вінницька	Хмільник	Бальнеологічний
Донецька	Слов'янськ	Бальнеогрязьовий
	Слов'яногірськ	Кліматичний
Закарпатська	Голубине	Бальнеологічний
	Поляна	Бальнеологічний
	Синяк	Бальнеологічний
	Свалява	Бальнеологічний
Запорізька	Бердянськ	Кліматичний бальнеогрязьовий
	Кирилівка	Кліматичний бальнеогрязьовий
Івано-Франківська	Черче	Кліматичний бальнеогрязьовий
	Ворохта	Кліматичний бальнеогрязьовий
	Яремче	Кліматичний бальнеогрязьовий
Київська	Конча-Заспа	Кліматичний бальнеологічний
	Пуца-Водиця	Кліматичний
Львівська	Трускавець	Бальнеологічний
	Моршин	Бальнеологічний
	Немирів	Бальнеологічний
	Любінь Великий	Бальнеологічний
Миколаївська	Очаків	Кліматичний
Одеська	Одеська група курортів: Куяльник, Лермонтовський, Аркадія, Великий Фонтан, Кароліно-Бугаз, Чорноморка, Затока, Хаджибей, Лузанівка, Приморський, Лебедевка, Мала Долина	Кліматичний бальнеогрязьовий
Полтавська	Миргород	Бальнеологічний
Харківська	Березівські Мінеральні Води	Бальнеологічний
Херсонська	Гопри	Бальнеогрязьовий
	Скадовськ	Кліматичний

Перші бальнеологічні курорти в Україні виникли на мінеральних водах у Шкло (1576 р.), у Трускавці (1827 р.) і в Моршині (1877 р.) Львівської області; Березівці під Харковом (1862 р.) і в Миргороді Полтавської області (1917 р.); грязьові – на Сакському озері в Криму (1799 р.), на Одеських лиманах (1829 р.), на Слов'янських озерах у Донбасі (1832 р.), в Євпаторії в Криму (1890 р.) і в Бердянську Запорізької області (1902 р.) [10].

Нинішній курортний комплекс України – величезна соціально орієнтована індустрія здоров'я, яка представлена великими запасами різноманітних природних лікувальних ресурсів, що не поступаються за своєю ефективністю чинникам, що вживаються на загальновідомих світових курортах. Найбільш цінними серед них є мінеральні води і лікувальні грязі практично всіх бальнеологічних типів, не кажучи вже про більш ніж тисячокілометрове узбережжя Чорного і Азовського морів та значні гірсько-лісові масиви Криму і Карпат. На українських просторах представлені практично усі (за винятком пустель та тропіків) види кліматичних курортів – гірські, лісові, лісостепові, степові, приморські.

За якісними і кількісними характеристиками лікувальні курортні ресурси України посідають провідне місце в Європі. Так, наприклад, сухий субтропічний приморський клімат Південного берега Криму за більшістю параметрів відповідає кліматичним характеристикам півдня Франції і Хорватії, північного заходу і північного сходу Італії, півночі Тунісу. Миргородська мінеральна хлоридно-натрієва вода за складом близька до вод всесвітньо відомого німецького курорту Ахен. Вуглекислі гідрокарбонатні води Закарпаття «Поляна Квасова», «Шаянська» за фізико-хімічними властивостями не поступаються кавказьким мінеральним водам – «Боржомі», «Сентуки-17», «Нарзан». Миш'яковиста мінеральна вода закарпатського курорту Кваси відповідає джерелам Баден-Бадена. Наявність в мінеральній воді «Березовська» іонів Fe, Ca, Mg дозволяє образно називати харківський курорт «Березовські мінеральні води» українським Железноводськом. А відома «Нафтуса» й зовсім не має світових аналогів, у зв'язку з чим відомий російський фахівець в галузі курортології і фізіотерапії проф. Г.М. Пономаренко обґрунтовано включив Трускавець до списку ста найкращих курортів світу [3].

Хворих практично з усіма захворюваннями, що підлягають санаторно-курортному лікуванню, можна з успіхом лікувати в санаторіях України. На її території поширені практично всі бальнеологічні типи мінеральних вод: вуглекислі на Закарпатті, радонові у Вінницькій і Черкаській областях, сульфідні у Львівській обл., на Закарпатті та в Криму, залізисті в Донбасі, бромні, йодобромні та йодні на території Причорномор'я, води з підвищеним вмістом органічних речовин всесвітньо відома «Нафтуса» у Львівській та Хмельницькій областях, а також усі типи лікувальних грязей – торф'яні (родовище «Семереньки», «Любінь Великий»), мулові

(Куяльницьке, Сакське, Чокрацьке родовища), сапропелеві («Шацькі озера»). Термальні води (гарячі джерела) розміщені в двох артезіанських басейнах Причорноморському та Закарпатському. Загалом в Україні налічують 79 родовищ мінеральних вод на 109 земельних ділянках, на базі яких може розвиватися курортне господарство, однак експлуатується тільки близько 9% [9].

В Україні суттєвий вплив на розвиток санаторно-курортної сфери мають всі три групи природних ресурсів із лікувальними властивостями: 1) клімат, 2) води, 3) грязі.

1. Клімато-географічні особливості України, зважаючи на її віддаленість від океанів, континентальної Євразії і переважно рівнинний характер території, визначають клімат країни як помірно континентальний (у т. ч. – степів, лісів і гір), такий, що поступово змінюється із заходу на схід. Лише вузька прибережна смуга Південного берега Криму характеризується субтропічним приморським кліматом середземноморського типу. В межах України виділяється чотири кліматичні регіони, кожен з яких має досить значні відмінності показників атмосферного тиску, температури повітря, кількості і періодичності опадів – Північна, Південна, Середземноморська і Гірська області [3].

Північна кліматична область співпадає із зонами Полісся і Лісостепу і значною мірою перебуває під впливом вологих циклонів. Абсолютні висоти цієї території коливаються в межах 135–500 м. Середні температури січня варіюють від $-6,5^{\circ}$ до -8°C , липня – від $+15,5^{\circ}$ до $+20,5^{\circ}\text{C}$, а кількість опадів – від 480 мм до 690 мм.

Південна кліматична область характеризується найвищим рівнем інсоляції, більшою посушливістю і знаходиться переважно під впливом дії антициклонів. Абсолютні середні висоти її території незначні (10–150 м), середні температури січня коливаються від -2° до -7°C , липня – від $+21,5^{\circ}$ до $+30^{\circ}\text{C}$, щорічна кількість опадів – 370–465 мм.

Середземноморська кліматична область (Південний берег Криму) з півночі захищена від впливу холодних повітряних мас Кримськими горами. Клімат тут середземноморського типу – середня температура повітря в зимові місяці вища $+1^{\circ}\text{C}$, а влітку впродовж 3–4 місяців перевищує $+20^{\circ}\text{C}$. Весна тривала, тепла, літо триває біля півроку, а осінь також тепла і ясна. Середня температура року – від $+12,5$ до $+14^{\circ}\text{C}$, а середньорічна сума опадів – 540–690 мм [3].

Гірська кліматична область охоплює Українські Карпати і Кримські гори, а її характерною особливістю є наявність поясів, що виявляється в зміні температури і ландшафтів залежно від висоти місцевості. У гірських умовах випадає велика кількість опадів (745–1450 мм). Середньорічна температура невисока: у Карпатах вона складає +4,5°C, у Криму – майже +6°C. Зими в Карпатах багатосніжні, сніговий покрив лежить з жовтня до травня. До висоти 1600 м ростуть ліси, а вище – луки (полонини – в Карпатах, яйли – в Криму).

На Південному березі Криму зима – м'яка, помірно хмарна, переважає безморозна погода з переходом температури через 0°C. Безморозний період починається наприкінці березня і продовжується 250–300 днів. У квітні формується стійкий погодний режим із переважанням сонячних помірно вологих погод і стає можливим проведення активних видів кліматолікування. Літо дуже тепле, сонячне, помірно сухе, середня місячна температура липня 22–24°C, повторюваність сонячної погоди досягає 20 днів і більше. Сприятливим чинником для тепловідчуття людини у теплий період року є бризи. Мінливість погодного режиму і метеорологічних елементів влітку найменша протягом року, а також порівняно з іншими регіонами. Подібний режим погоди з дещо нижчим рівнем температур зберігається до початку листопада. Достатня кількість сонячного тепла, велика усталеність погоди, помірні температури і вологість повітря дозволяють широко здійснювати усі види кліматолікування. Купальний сезон триває 110–120 днів [3].

Середземноморський тип клімату поширюється і на південно-східне узбережжя Кримського півострова (район Феодосії). Близькість моря, кримських передгір'їв і південного степу визначають особливості клімату. Літо – спекотне, проте переноситься легко завдяки освіжаючій дії бризів. Зима – коротка, м'яка, середня температура лютого 0°C, часто вища.

При використанні курортів приморської зони треба враховувати, що при вітрах із моря може змінюватися вміст в повітрі хлористих солей. На ділянках, розташованих за 1 км від моря, він зростає у 7 разів відносно вмісту хлористих солей при вітрах із суші. Найвища концентрація солей – при східному вітрі, найменша – при північному вітрі. На території пляжу концентрація хлористих солей приблизно в 20 разів більша, ніж на відстані 1 км від моря. При хвилюванні моря вміст солей у повітрі підвищується.

Клімат приморської зони, що прилягає до південноукраїнських степів (курорти одеської групи, Євпаторія, Бердянськ, Скадовськ, Очаків та ін.) – помірно континентальний, поєднує особливості морського і степового клімату. Близькість моря послаблює зимові морози і літню спеку. Безморозний період – 230 днів. Ясних сонячних днів у році понад 290. Річна кількість опадів – 200–400 мм. Літо тут тривале, тепле. Зима характеризується переходом температури через 0°C. Морське повітря в прибережній смузі насичене аерозолями морських солей бром, хлору, йоду. Ця зона сприятлива для кліматолікування протягом усього року, особливо для хворих на гіпертонічну хворобу, ішемічну хворобу серця, атеросклероз, неврози. Відмінною рисою гірського клімату є менша міждобова мінливість основних метеорологічних чинників. Гірське повітря характеризується більшою чистотою, насиченістю негативними іонами. Кількість годин сонячного сяяння, біологічна активність ультрафіолетової частини спектра в горах зростає. Вертикальне розташування поясів створює своєрідні умови і великі можливості для лікування та відпочинку [3].

В Україні відносно сприятлива зона охоплює зону мішаних лісів, середньогірні та високогірні пояси Карпат і Криму, сприятлива зона – зону лісостепу і степу та низькогірні гірські пояси Карпат і Криму, а достатньо сприятлива зона – Південний берег Криму. По суті сприятливий клімат усієї території країни дозволяє широко використовувати кліматотерапію як один з основних методів лікування та профілактики хвороб на санаторно-курортному етапі [3].

2. В Україні знаходяться мінеральні води найрізноманітніших типів. У всякому разі, до кожної виділеної у «Кадастрі мінеральних вод СРСР» (1987 р.) групи входили родовища чи джерела мінеральних вод України. Гідромінеральне багатство України визначається наявністю таких вод, як вуглекислі, сульфідні, радонові, залізисті і миш'яковисті, йодні, бромні та йодо-бромні, борні, кремнієві, води з підвищеним вмістом органічних речовин та води без специфічних компонентів і властивостей. Їх запаси практично невичерпні за умови сучасного рівня їхнього використання [3].

Найбільш відомі бальнеологічні курорти в Україні – Трускавець (води з підвищеним вмістом органічних речовин), Моршин (лікувальні води з підвищеним вмістом гідрокарбонатів та сульфатів), Миргород, Куяльник, Бермінводи (маломінералізовані води без специфічних властивостей), Хмільник (радонові джерела), сульфідні бальнеологічні курорти Немирів, Любінь Великий та Синяк. Серед місцевостей з

вуглекислими мінеральними водами славляться курорти Закарпаття: свалівська група курортів («Поляна», «Сонячне Закарпаття», «Квітка полонини»), Шаян, Сойми, Кваси. Курортне лікування, як правило, включає і процедури із застосуванням мінеральних вод – ванни, інгаляції, промивання кишок тощо. Не всяка мінеральна вода придатна до пиття (і, відповідно, розливається у пляшки). Наприклад, тільки зовнішньо застосовуються сірководневі (сульфідні) та радіоактивні мінеральні води [3].

Для внутрішнього питного застосування з лікувально-профілактичною метою (як харчова добавка) найчастіше використовуються різні класи вуглекислих вод (наприклад, «Поляна Квасова», «Поляна Купіль», «Лужанська», «Сваліва», «Шаянська», а з іноземних «Боржомі», «Єсентуки») та без специфічних властивостей («Куяльник», «Миргородська»). Особливо «смачними», з однієї сторони, та цінними для оздоровлення, з іншої сторони, є вуглекислі гідрокарбонатні води, якими так багата земля Закарпаття [3].

3. Розташування торфових пелоїдів пов'язане з торфовими родовищами, розташування яких на території України відноситься, в основному, до лісової та лісостепової географічних зон.

Сапропелі в Україні зустрічаються переважно у лісовій географічній зоні, але мало вивчені з метою використання у лікувальній практиці. Далеко не всі сапропелеві родовища, які досліджені у Західному регіоні України, є кондиційними і внаслідок цього не мають бальнеологічної цінності. Актуальною залишається проблема застосування в санаторно-курортній практиці якісних, високоефективних цілющих природних пелоїдів.

В Україні мулові сульфідні пелоїди представлені всіма підгрупами: озерні, материкові, приморські, морські. До озерно-ключових мулових сульфідних пелоїдів відносяться родовища озер Ріпне і Сліпне (Донецька обл.), де є виходи підземних мінеральних вод. Такі солоні озера материкового походження в провінціях соленакопичення, як Гопрі, Солений лиман, Прокоф'євське мають материкові мулові сульфідні пелоїди. Приморські ж пелоїди зустрічаються тільки поблизу берегів південних морів України: озера Саки і Чокрак (АР Крим), Одеські лимани – Куяльницький, Хаджибейський, Шаболатський, Тілігульській. Родовища морських сульфідних мулових пелоїдів знаходяться в Бердянській, Обитічній, Новоазовській, Таганрогській та Ялтинській затоках.

Сопкові пелоїди з лікувальною метою в Україні використовуються мало через засміченість уламковим матеріалом (Керченський півострів, Булганацьке сопкове поле) [3].

Україна має великі перспективи щодо використання природних та преформованих фізичних факторів в системі охорони здоров'я населення, і їх потрібно якнайефективніше реалізувати.

У світі все більшої популярності набуває СПА (SPA) – комплекс фізіотерапевтичних процедур, в яких використовують природні лікувальні ресурси у поєднанні з психотерапевтичними методами, в умовах підвищеного комфорту пацієнта [3, с. 117]. В Україні є всі можливості для розвитку таких перспективних СПА-напрямів, як: таласотерапія, винотерапія, ароматерапія, фанготерапія, апітерапія, галотерапія, стоун-терапія, ландшафтотерапія тощо (табл. 2).

Таблиця 2

Перспективні напрями СПА-процедур (за матеріалами [2, 3, 8])

Напрями СПА-процедур	Характеристика СПА-напрямів
Таласотерапія	використання в оздоровчих цілях морської та океанічної води, клімату, солі, морепродуктів рослинного та тваринного походження, піску, лиманових мулів і грязей
Винотерапія	використання похідних виноградної лози (виноградне листя, винні дріжджі, масло виноградних кісточок, оболонка виноградної ягоди, виноградні екстракти, сік, вино)
Ароматерапія	лікування, засноване на застосуванні натуральних ефірних масел, які вводять в організм через шкіру, дихальні шляхи, слизові оболонки (ванни, масаж, інгаляції, полоскання, компреси)
Фанготерапія	лікування грязями; стимулює обмін речовин, глибоко очищує шкіру, виводить шлаки та токсини, покращує роботу нервової та ендокринної систем, підвищує захисні сили організму
Апітерапія	використання у лікуванні меду і продуктів бджільництва
Галотерапія	благотворний вплив на організм людини мікроклімату соляних печер; штучній соляній печері додатково застосовують програми релаксації, дія яких ґрунтується на використанні об'ємного світла і звуку
Стоун-терапія	використання у лікуванні різних типів оброблених і необроблених каменів для проведення стоун-масажу, ванн із гарячими каменями та інших процедур
Ландшафтотерапія	оздоровлення дією природної краси, шуму лісу, моря